

Bősze Péter

Az egyetemes orvosi nyelv az orvos szemével

BEVEZETŐ Az orvosi nyelv az orvostudomány szókészletének és a nyelvhasználatának összessége. Lévéen tudomány, az orvosi nevezéktár is rendszerezett szókészlet: az emberi szervezet részeinek, működésének és ezek hibáinak fogalmait öleli fel. Az egyetemes orvosi nyelv az orvosi nyelvek összességére: bárhol a világon előforduló orvosi nyelvi történések mind-mind a részei – egyidős az emberrel, az emberi nyelvvel. Kezdetben nyilván nem volt orvostudomány, de az emberi szervezettel kapcsolatos szavak, képek a legelső között formálódtak. Az egyetemes orvosi nyelv története folyamat, az orvosi szaknyelv életfolyamata. Igen, életfolyamat, mert a nyelv él, és állandóan változik. Szókészlete, kivált a szaknyelvek folytonfolyvást bővül, de el is tűnnek szavak, elavult fogalmak elnevezéseit a feledés borítja: nyomuk legfeljebb a szótárakban lelhető fel.

AZ EGYETEMES ORVOSI SZAKNYELV FÖLTÉRKÉPEZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI Ahhoz hogy az egyetemes orvosi szaknyelv történetét föltérképezzük, célszerű korszakokra bontani, mégpedig az emberi történelem korszakolása szerint, hiszen az orvosi nyelv az emberi beszéd kezdetekor alakult ki, és mindenkor tükrözte az ember és a nyelv fejlődését. A nyelvtörténetünk időbeli viszonyítása is ezt követi: megkülönböztet ősmagyar, ómagyar, középmagyar, újmagyar és újabb magyar kort. Hasonlóan korszakoljuk az egyetemes orvostudományt: megkülönböztetjük az egyetemes orvosi nyelv őskorát, ókorát, közép- és újkorát, valamint az újabb korát, a jelent és – történelmi léptékkal – a közelmúltat. Mint minden korszakolás, a nyelveké is keret csupán, nem éves, sőt évtizedes, de ha a történelmi korokban gondolkodunk,

Történelmi korok – meghatározások és időrend

ŐSKOR Az emberelődök (hominina) megjelenése (4–6 millió éve) és az írott történelem kezdete (Kr. e. 4000) közötti időszak.

Az őskor szakaszai (régészeti korok Eurázsia területén)

Az emberelődök kora (földtörténeti negyedidőszak [pleisztocén], amely visszanyúl a harmadidőszak [pliocén] végére, 4-6 millió – 2,4 millió év közötti időszak)

Kőkorszak (2,4 millió évvel ezelőtt – Kr. e. 4500)

Ős- vagy pattintott kőkorszak, paleolitikum (az utolsó jégkorszak végéig...)

- Elő- és ősemberek, a Homo első képviselőinek a megjelenése (Kr. e. 160 000 évig) (Homo habilis, erectus, ergaster stb.)
- A mai ember (*Homo sapiens*) megjelenése (Kr. e. 160 000–60 000 év)
- A föld benépesítése, a mai emberfajták és nyelvcsaládok kialakulása (Kr. e. 60 000–10 000)

Középső vagy átmeneti kőkorszak, mezolitikum (a jégkorszaktól a gazdálkodás kezdetéig; Kr. e. 10 000–7000)

Újkőkorszak vagy csiszoltkőkorszak, neolitikum (a fémhasználat kezdetéig; Kr. e. 7000–4500)

Kőrézkor (a rézművelés kezdetétől a bronz megismeréséig; Kr. e. 4500–3300)

ÓKOR Az írásbeliség kezdetétől (Kr. e. 3500) a Nyugatrómai Birodalom bukásáig (Kr. u. 476). Az ókor régészeti szakaszai a fémkorok: kezdődik a kőrézkor utolsó részében, ezt folytatja a bronzkor (Kr. e. 3300–1200), majd a vaskor (1200 – mm)

KÖZÉPKOR (Európa) (V–XV. század)

Korai középkor (a népvándorlások kora; V–X. század)

Érett középkor (a feudalizmus kora, XI–XIV. század)

Késő középkor (a reneszánsz és a humanizmus kora, XIV–XV. század)

ÚJKOR (Európa) (XV. századtól, a középkor végétől)

Korai újkor (XV–XVII. század)

Mai kor (a XVII. század végétől)

Megjegyzés: A történelmi és a régészeti korok határait nem egységesen ítélik meg, földrészenként, sőt országonként is változhatnak. Például a középkor kezdetét legtöbbször a Nyugatrómai Birodalom bukásához kötik, ám ez csak európai történelmi korszak, hiszen a keleti birodalmak nem mind omlottak össze, nem mindenütt volt ugyanakkor a korszakváltás. A középkor végét azonban még Európán belül sem egységesen határozzák meg: általánosságban a Bizánci Birodalom összeomlását, Konstantinápoly elesztét (1453) tartják a határnak, de vannak, akik szerint Amerika felfedezése (1492) a korszak vége, mások pedig a reformáció kezdetéhez (1517) kötik. Az újkornál még több a különböző nézet, sőt az elnevezések is: nevezik a mai kort modern újkornak, a legújabb kornak is. Ezek a különbségek történelmi léptékekben lényegtelenek.

még csak nem is évszázados pontosságú. Mégis helyénvaló: a történések időbeli rendszerezhetőségének az alapja.

Tanulmányozhatjuk még az egyetemes orvosi nyelvet a tárgykörök (*betegségnevek, anatómiai szókincs, gyógyszernevek, sérülések* stb.) szerint is, függetlenül vagy karöltve az korszakolással.

AZ ÓSKOR ORVOSI NYELVE A nyelv minden bizonnyal a Homo sapiens létrejöttével keletkezett a gondolkodás kifejezőeszközeként. Hogy az emberelődöknek volt-e valamilyen kezdetleges beszédük, miként közölködtek egymással, nem tudjuk.

Lascaux-i barlangrajz

A Homo sapiens hozzávetőlegesen Kr. e. 60 000 évvel alakult ki, tehát az őskor vége felé. Gyógyítói tevékenységéről jószerivel semmit nem tudunk, így nyilvánvalóan az orvosi nyelvről sem. Szájhagyományként a történések ugyan továbbadódhattak emberöltők sokaságán, ez néhány száz évnél hosszabbra mégsem nyúlt; évezredek távlatokban tehát

a szóbeszéd már nem őrződött meg. Ám ha a barlangrajzokat a nyelv kifejeződésének tekintjük, és ezt joggal tehetjük, mert a gondolkodás képekkel is kifejezhető, valami emlékünkhöz mégis csak van e régmúltból is. A barlangrajzok zömükben állatokat ábrázolnak, de cselekvéseket is. A lascaux-i barlang egyik képén egy fekvő ember látható, akit a támadó állat, feltehetően bölény ölt meg. A kép tehát cselekvést is kifejez – nemcsak díszítés lehetett a célja. Képzletben gondolhatjuk azt is, hogy a kép figyelmeztetés: Óvakodj a bölénytől! Ha ez így van, akkor még azt is mondhatjuk, hogy ez a barlangkép a „betegség-megelőzés” gondolatának legősibb kifejezése.

Az első barlangrajzokat a XIX. században fedezték fel Európában. A legismertebbek az altamirai és a lascaux-i. Nem egy igen tetszetős, amely arra utal, hogy az ősember már tudott rajzolni. Az altamirai barlangban lévő 20–25 ezer évvel ezelőtt készülhettek: állatokat ábrázoló színes képek. A legszebb alkotásokat a dél-franciaországi Lascaux barlangjában találták, amelyet a kőkorszak emberének sixtusi kápolnájaként is emlegetnek (Kéki 2000: 17).

AZ ÓSKOR ORVOSI NYELVE Az ókor orvosi nyelvét két alapvető szempont szerint is tanulmányozhatjuk:

- a források nyelvének és írásfajtájának (ékírás, hieroglif írás, betűírás stb.) tükrében
- és a tárgyköröknek megfelelően.

A tárgykörök lehetnek általánosak, a jelentést nem megkülönböztető (étikus univerzális kategóriák [szülés, fejpanaszok stb.]), illetőleg valamely kultúra saját fogalomköreinek

megfelelők (émikus megközelítés). Izgalmas lehet még a valások szerinti rendszerezés – ez még feltáratlan, várat magára.

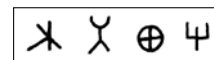
AZ ÓKORI ORVOSI NYELV AZ ÍRÁSFORMÁK TÜKRÉBEN

Az írás felfedezését a suméroknak tulajdonítják, a legkorábbi írott források a Kr. e. 3100 körüli időszakból, az ún. Uruk kultúra IV. szakaszából származnak. Az írás feltalálását az egyik sumer irodalmi szövegleírás Uruk III. évezredi legenda uralkodójához, Enmerkar királyukhoz kapcsolja – azért találta ki, mert a futára nem tudta megjegyezni a hosszú szövegeket. Bizonyos, hogy a sumérok a Kr. e. III. évezredben már ismerték az írást. Ez az időpont az ókor kezdete. A legősibb írásos emlékeink innen valók, jöllehet közel azonos időben jöhettek létre az egyiptomi hieroglifák is.

Az ókori írásoknál természetesen szó sincs a mai latin betűs nyomtatott írásokról; sok évezredek út vezetett odáig. Az írás kialakulását és az írásformákat alapvetően Kéki Bélának *Az írás története* című könyve alapján ismertetem (Kéki 2000).

Megjegyzés: Az írás kialakulásáig eltelt hosszú úton az ember „az emlékeztetés és gondolatközlés különféle módjait eszelte ki” (Kéki 2000: 12). Ilyenek voltak (i. m. 12–19):

- Rováspálca. Az emlékeztetés eszköze, például kölcsönadásnál, de az állatállományt is így tartották nyilván. A rováspálcika két részébe bevették a rovátkákat a számoknak megfelelően, majd kettétörték a pálcát, és az egyik az egyik, a másik a másik félnél maradt. Az egyet függőleges vonallal, az ötöt, tízet jelekkel (Λ, Δ, ▲) írták.
- Csomójelek. Valamilyen zsinórra ugyanabból vagy más anyagból csomókat kötöttek a számszerűség nyilvántartására, például az államigazgatásban.
- Kagylófűzerek (arokó). Ezeket üzenetváltásra használt, többek között Afrikában. A felfűzött kagylók száma, állása rejtette az üzenetet. Például két kagyló egymás felé fordítva barátságot, egymásnak háttal ellenségességet fejezett ki. A kagylókat nádcsomókkal stb. is kiegészítették; így „levelezték”. Sokféle (övek, korongok) változata volt.
- Tulajdonjegy (billog). Az állattartó népek használták a jószágok megjelölésére: a tulajdonost kis ábrácska (*kereszt, csillag, sarló, madárláb* stb.) jelölte, amelyet beleégettek az állatok bőrébe. Hasonlóan képirásjeleket véstek a hímökbötra vagy követpálcára. Ezeket a hívívó vitte magával, így igazolta, hogy ő az illetékes arra, amit közvetít.

Képirás (piktográfia) és a fogalomírás (ideográfia). A képirás tárgyakat jelölő ábrák sokasága, amelyeket a gondolatközlésre készítettek. Tárgyakat kezdetben élethűen, majd fokozatosan egyszerűsödve, vázlatosan jelölték. A kép az ábrázolt tárgyat jelenti, legtöbbször általánosítva: a vázlatosan rajzolt házikó például lehetett kunyhó, ház, csűr, viskó stb. A fogalomírás a képirás továbbfejlődése: ugyanaz az ábra már nemcsak tárgyat, hanem fogalmat, cselekvést is kifejez. Például a két vázlatos láb az alsó végtagokon kívül utal a járásra is.

A kép és a fogalmak jelölése egyre inkább elvesztette képi jellegét, az ábrák jelszerűvé váltak; így alakult ki a képjel (piktogram, piktográf) és a fogalomjel (ideogram, ideográf); jelentésükről közmegegyezéssel döntöttek. Egyiknek sincs hangértéke: nem kapcsolódnak a kiejtett szóhoz, és függetlenek a nyelvtől. A képeket/jeleket ki-ki a maga nyelvén olvashatta, ezért a kép- és fogalomírás áthidalta a nyelvi határokat;

úgy is mondhatjuk, hogy ez volt az ókor tolmácsa. A nomád törzsek, például az indiánok, ma is alkalmazzák.

Ókori kép- és fogalomírási emlékeink viszonylag sok van, ezek részletezésére nem térhetek ki; orvosi nyelvi vonatkozásban nem rendszerezettek, még feltáratlanok.

Szó- és szótagírás. A képirás folyamata: a sokszor használt jelek folyamatos kimondásával nemcsak a szavak jelentése, de a hangalakja is összekapcsolódott a jelekkel, így jött létre a szóírás (logografikus írás). A képirással szemben a szó- és szótagírásban az egyes jeleknek meghatározott hangértéke lett. Általában az egytagú szavaknak, mint szótagoknak vannak jelei; az összetett szavakat a kiejtés szerinti összetevőjüknek (szótagoknak) megfelelő képjelek egymás mellé tevésével fejezték ki, mintha a *silány* szót úgy fejeznék ki, hogy egy *sítalp* és egy *lány* képjelét rajzolnánk egymás mellé. Ezt nevezzük szótagírásnak.

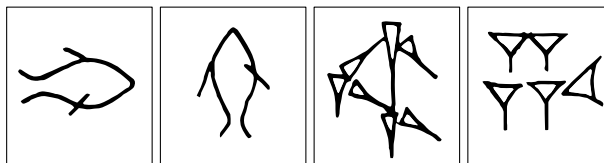
Az írásfejlődésnek ezen a szintjén állt meg a *kínai írás*, amely szójeleket és szótagjeleket egyaránt használ. A szójelek szavakat jelentenek, egy-egy jel akár négyfélét is. A jelentést a beszédben a kiejtés hanghordozásával, írásban pedig a jel helyzetével, valamint értelmező jelekkel és rokon értelmű kiegészítő szavak jeleinek a társításával teszik egyértelművé, például a *nevet* igét jelölő jel mellé odateszik a *mosolyt* jelölőt is. Ezt mondják kételemes írásnak: az első elem a kiejtésre utal, a második a jelentésre. A kínai írás tehát nem alakult át betűírásá. Ennek több oka is van: talán a legfontosabb, hogy „a kínai nyelv csupa egy szótagú szóból áll, és izoláló nyelv, nem ismeri a ragozást. [...] egy-egy szó általában több jelentésű. A kínaiak éneklő hanglegjtésükkel, a kiejtés finom árnyalataival tesznek különbséget ugyanannak a hangalakú szónak többféle jelentése között” (Kéki 2000: 48). Kínában rengeteg a nyelvjárás, gyakorlatilag más nyelveket beszélnek mindenütt, és az azonos írásjeleket délen és északon egészen máshogy ejtik, tehát a hangírás szétszakítaná a kultúrát. Ezért ragaszkodnak a hagyományos íráshoz ma is. Az írásban jelek utalnak a hanglegjtésre. A teljes jelkészlet, ha figyelembe vesszük a különböző kapcsolási lehetőségeket is, hozzávetőlegesen 50 000; a gyakorlatban azonban jóval kevesebbet használnak. A jelek megtanulása nehézkes, ám nagy előnye a szójeles írásnak, hogy a soknyelvű Kínában, mindenki olvashatja a maga nyelvén – minden bizonnyal ez is hozzájárult a szóírás megmaradásához.

A legrégebbi írásjelek a Sang-Jin korszakból (Kr. e. 1800) származó jóscsontokon valamint bronzedényeken őrződtek meg. Az írás a kiváltságosok tulajdona volt; használatának nagy lendületet adott a papír felfedezése Kr. e. 105-ben. A papírgyártás titkát őrizték: csak egy évezreddel később jutott el Európába. A könyvnyomtatásban is jóval megelőzték Európát: Pi-seng 400 évvel Gutenberg előtt nyomtatott könyvet, ha nem is olyan színvonalon.

Miután a szóírás megőrződött a kínai nyelvben, a szójeles írással írt orvosi nyelvi források tetemesek (vö. 120. oldal).

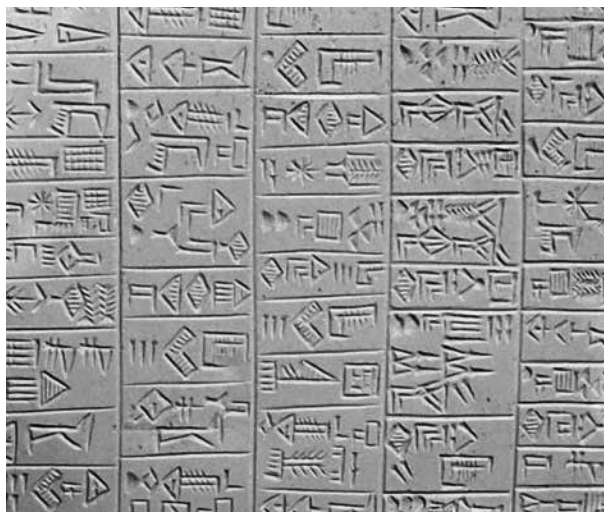
Ékírás. Az ókori Mezopotámiában használt ékírás a kínai írásrendszerhez hasonló szó- és szótagírás, amely az írásrendszer négyféle elemi egységét (graféma) használja:

- szójel (logogram; egy egész szót jelölő írásjel; önállóan álló elemi írássegység),
- értelmező írásjel (determinatívum; a szó jelentéstartományát jelölő írásjel; nem önállóan álló elemi írássegység; a szavak után írják),
- betű- vagy szótaghangot jelölő írásjel (fonogram; betűk vagy szótagok kiejtési hangját jelölő írásjel; jelentése nincs; önállóan álló elemi írássegység),
- beszédhang kiegészítő írásjel (fonetikus komplementum; a beszédhangot jelölő írásjel [például: miként kell kiejteni a betűk/szótagok kiejtési hangját]; jelentése nincs, nem önállóan álló elemi írássegység).

A képen látható, hogy az első két oszlopban ábrázolt jel eredetileg egy *hal*, amelynek az írásképe már a III. évezredben elvesztette képszerűségét, és kiegészül ékírásjelekkel (harmadik és negyedik oszlop)

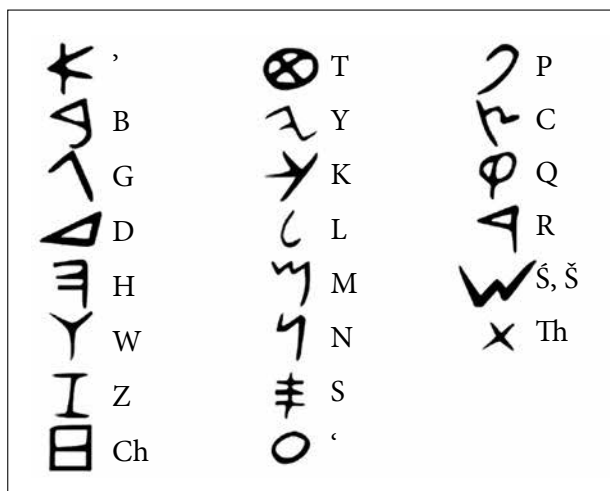
Az ékírás kialakulásakor a képjelek egyre inkább társultak a hangalakokkal, többnyire egy szótagú szavakkal, és ezek felhasználásával további jelek születtek (a *szem* és a *víz* jele egymás mellett a *sírást*, *könnyezést* jelentette). A megértést értelmező jelekkel (determinatívumok) segítették. A jelek kezdetben emlékeztettek a vonatkozó tárgyra, azután fokozatosan egyszerűsödtek, vonalakká alakultak, ékszerű formákkal – nevét innen kapta. Az ékírásban ugyanazt a jelet használták mind a négy változatban, tehát megmaradt a jel eredeti jelentése is, és fokozatosan bővült.

Sumer írás égetett agyagtáblán a Kr. e. XXVI. századi Adabból (Forrás: Wikipédia)

Az ékírásnak több fajtája alakult ki, például az óperzsa ékírás, amelyet Mezopotámiában az ókor végéig használtak. Az első évezredben azonban az akkád nyelv visszaszorításával a használata leszűkült. Az ékjeleket általában az ún. stílussal agyagtáblákra írták, majd a napon kiszáritották vagy kiegészítették, az utóbbiakat megőrzésre.

Betűírás. A betűírás (alfabetikus írás) az új tárgyak, nevek, fogalmak megismerésének a következménye. Az új megismerések, nevek (földrajzi, uralkodó családok stb. nevei) leírása ugyanis nehézséget okozott. Egyes népek mindegyikre új képjelet alkottak, a fejlettebbek viszont felbontották a szavakat alkotóelemeikre, a hangokra. Így alakult ki, már évezredekkel az időszámításunk előtt, a kezdő hangot jelölő írás, az akrofónia. Egy-egy szójel csupán a kezdő hangzót jelölte, például a madár vázlatos ábrája az *m* betűt. A szójeleket egymás után írták, és a kezdő hangokat összeolvasva kapták meg a kívánt nevet. A szójelek fokozatos egyszerűsödésével alakult ki az egyes hangokat jelölő betűírás. A szójelek egyre inkább vonalszerűek lettek, és már nem is emlékeztettek az általuk megnevezett tárgyra; csak az eredeti szójel kezdőhangját jelölték – ezek lettek a betűk. Természetesen a szójeleknek a betűkké alakulása hosszú folyamat eredménye, és nyilván egy csapásra ment végbe: a szójelek és a betűjelek sokáig keveredhettek egymással. Sőt az is előfordult, hogy a szöveg tartalma szerint is változott: egyes szövegekben, például a tudományos írásokban sok szójelet, másfélékben, például a levelezésben inkább a szótagírással írtak.

A föníciai ábécé (alfabétum) 22 jele. Ezek csak a mássalhangzókat rögzítik, a magánhangzót az olvasó képzelje bele. Másként: a magánhangzó a szöveggörnyezet szerinti. Látható, hogy a jelek nem képszerűek, az általuk jelölt tárgyra nem emlékeztetnek, azaz hangjelek, betűk

A betűírás Kr. e. 1500 táján kezdődhetett: egy sémita nép a Sínai-félszigeten (sinai ősemiták) az egyiptomi hieroglif írás egyes jeleit átvette az egyiptomiaktól, és mindegyik jelet megnevezte a saját nyelvén. A továbbiakban a hieroglifákkal az azok által megnevezett szavak első betűjét jelölték (protosinai írás). Ők jöttek rá, hogy ezzel a módszerrel le lehet írni a sza-

vaikat 32 jellel. Nagyjából egy időben, a Libanon határában lévő ókori Ugarit város lakói 30 jeltől álló tiszta betűírást használtak; ez az ugariti betűírás, amely az ékírásból vette át a betűket jelölő jeleket. A föníciaiak Kr. e. XIV–XIII. században szintén a kezdő hang képjeles írását alkalmazták 22 betűjellel – csak a mássalhangzókat jelölték; ez az ún. föníciai ábécé.

A föníciai ábécét vették át az arámiak (arameusok) a Kr. e. I. évezredben, akik Szíriában és Mezopotámiában éltek. Ezt az írást használták továbbá az ókori görögök, a rómaiak és más Földközi-tenger környéki, kis-ázsiai és közel-keleti népek, köztük az arabok és a törökök is; mindegyik módosította valamelyest, ennek következtében az írások sokasága jött létre.

Az ókor első évezredében tehát, az ókori világ jelentős részén már betűírással írtak; köztük az orvosi nyelvi emlékek is betűírással készültek. Az írás azonban csak a kiváltságosak tudománya volt, közkinccsé először az athéni demokráciában vált (Kr. e. 500-tól – cserépszavazás), noha ott sem tudott mindenki írni, olvasni.

Megjegyzés: Kleiszthenész bevezette, hogy az államra veszélyes emberek kitiltásáról a népgyűlés dönt. Legalább 6000 embernek kellett szavaznia. A száműzetésre javasolt nevet a népgyűlés mindegyik résztvevője kis cseréptáblácskára karcolta. Ez volt a cserépszavazás.

Az ókori betűírás kezdetben sokféle volt, a latin betűs írás az ókori Római Birodalomban alakult ki, de még csak a nagybetűs formában.

A latin betű az etruszkok írásából származik, a görögöktől négy betű (B, D, O, X) került bele. Rómát a város alapításakor (i. e. 753) az etruszkok uralták, a görög kultúra pedig a görögök meghódításával (Kr. e. 200) áramlott Rómába. A rómaiak az etruszkoktól tanulták, az etruszkok viszont a görögöktől sajátították el az írást jóval korábban, de nem a klasszikus görög írást művelőkkel kerültek kapcsolatba, hanem annak a nyugati változatát alkalmazókkal. A nyugati változat számottevően eltért a klasszikustól. A rómaiak sokkal több hangot használtak az etruszkoknál, ezért az ábécét bővítették, és sokszor változtattak is rajta. A kezdetben szögletes latin betűk formáját folyamatosan tetszetőssé alakították; valószínűleg, azért hogy ne csúfolkodjanak a szobrokon, emlékműveken.

A latin betűk formája a Nyugatrómai Birodalom bukása után is módosult, és attól is függött, hogy papiruszra, viasztáblára vagy pergamenre írtak vele. Európa sötét korszakában Angliából, Írországból kiözönlő szerzetesek alapítottak kolostorokat Európa nyugati felén, és őrizték, sőt módosították az írást; sokféle változat keletkezett, ám ezek még mindig nagybetűsek voltak. Nagy Károly udvarába egy Alkuin nevű szerzetes érkezett a VIII. század végén. Ő szénítette a betűket, és alkotta meg a kisbetűket. Írásmódját karoling minuszskulának nevezik. Ettől kezdve az írt és másolt könyvekben is a fejezet-címeket írták nagybetűvel – innen a kapitális elnevezés – a többi, a kevés helyet elfoglaló kisbetűvel. Ez jó összhangban volt a román kor (X–XI. század) eszméjével. A XII–XIV. században a gótika csiszolta a betűk formáin, csúcsívéssé tette őket; létrejött a gót betűs dől írás. Később azonban a humanista írók az antik művek fordításainál, másolásánál ismét bevezették és elterjesztették a karoling minuszskulát, abban a tévhitben, hogy a régi latin betűkkel írnan. Úgy vélték ugyanis, hogy az antik írók munkáihoz az antik betűk illenek.

Hieroglif írás. A hieroglif írás az ékíráshoz hasonló szó- és szótagírás. A jelek tehát szavakat és szótagokat is jelöltek, de használták őket értelmező (determinatívum) és beszédhanggi kiegészítő (fonetikus komplement) jelnek is. Az írás nem je-

lölte a magánhangzókat. Így a mássalhangzó magánhangzói értelmezése, a szavak vokalizációja, megállapodáson alapult, például a szájjel (◊) (kiejtése valószínűleg *ro*) jelentheti szójelként a szájat, a szót vagy a beszélni igét is, a szótagírásnál pedig az *r* hangra utalt. A félreértések elkerülésére értelmezőket és kiegészítőket írtak az írásjelek közé. A magánhangzóknak csak az ókor vége felé lettek írásjelei.

A hieroglif írást az ókori egyiptomiak találták fel. A hieroglif írás mintegy 700 írásjelet használ, de a Ptolemaiosz-korra a jelek száma több ezerre duzzadt. Kiforrott írásrendszerről árulkodó legkorábbi emlékek Kr. e. 3000

körülbelül időkből származnak, vagyis az egyiptomi írás többé-kevésbé egykorú a sumérok írásával. Az írásjeleket többségükben papiruszokra írták, de kőbe, fába és elefántcsontba is vésték. A papiruszt a nílusi sásból (papirusznád) készítették, korlátlanul állt rendelkezésre. A nád belsejét 20–40 cm-es szeletekre vágták, és összedolgozták – ezek a papirusztekercsek, amelyekre fekete és piros festékkel írtak.

Megjegyzés: A hieroglif írás nagyon hosszú ideig olvashatatlannak maradt – minden bizonnyal a jelek sokféle jelentése miatt –, míg Champollion, egy véletlenül köszönhető lelet (rosette-i kő) alapján meg nem fejtette a XIX. század elején. A rosette-i kövön a hieroglif írású szöveg más nyelven is olvasható volt; Napóleon katonái találták Egyiptomban.

ÖSSZEGZÉS Az ókor orvosi nyelvét sokféle írásmód, sokféle nyelv és sokféle „hordozó” őrzi.

Írásmód. A kép- és a fogalomírás a kezdetek kezdetéről árukkodik. Orvosi nyelvi vonatkozásaik még szórványosnak is nehezen mondhatók, de hozzá kell tenni, hogy ebből a szempontból – tudomásom szerint – feltáratlanok. A szótag- és szóírás a kínai kultúra orvosi nyelvi emlékeit őrzi. A legősibb mezopotámiai kultúrák orvosi nyelvvel ékírásos szövegekben találkozunk. A Nílus-völgyi ókori kultúra orvosi nyelvét pedig hieroglif írással írták. Az ókor utolsó évezredében – Egyiptom és Kína kivételével – a föníciai betűírás módosításai terjedtek el, az orvosi szövegeket is ezekkel rögzítették. A latin betűs írás csupán az ókor vége felé jelent meg, és csak a nagybetűs formájában.

Íráshordozó. Nemcsak az írás volt sokféle, de a „hordozó” is. Az ékírásos szövegek leginkább kiegészített agyagtáblákon maradtak meg, kőbe vésvé csupán egynehány. A hieroglifákat javarészt papiruszok, papirusztekercsek őrzik, de sok van kőbe és elefántcsontba vájva is. Gyakran írtak az ókor népei állatbőrökre, pergamenre. A legkorábbi kínai írás emlékek csontokon voltak, később elefántcsontokba, kőbe vésték a képjeleket, az Kr. e. I. századtól pedig a papír volt a legfőbb hordozó.

Nyelv. Sokféle nyelv is jellemzője az ókori írásos emlékeknek, köztük az orvosiaknak is. Kultúrák sokasága váltotta vagy

fedte át egymást az ókori évezredekben, megannyi nyelven írt szöveg maradt utánuk.

Az ókor kutatói tehát jóval nehezebb helyzetben vannak, mint például a középkort tanulmányozók, hiszen nem nyomtatott szövegeket tanulmányoznak. Munkájuk nagyobb hányada a gépelt, nyomtatott szöveg összeállítása a cserepeken, a törött cserepeken, a csontokon, papiruszokon, kőeken stb. talált, többnyire hiányos, nemritkán csak kinkservesen megfejthető sokféle írásból.

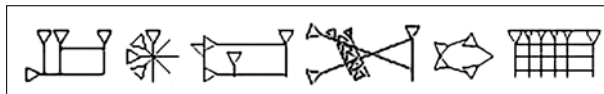
NYELVEK AZ ÓKORI KULTÚRÁKBAN Az ókor négyezer éve alatt birodalmak születtek és pusztultak el; léteztek egymás mellett, mégis inkább egymásra épültek: a leigázott népekből nőtt ki a következő, és felhasználta annak vívmányait. Az ókori népek a nagy folyók völgyeiben telepedtek le, ahol adva voltak a földművelés és az állattenyésztés feltételei. Ezek a társadalmak teremtették meg az ókori kultúrákat. A népek kereskedtek egymással; így cseréltek tapasztalatokat, de voltak viszonylag elzártak is, mint a Kínai Birodalom. A letelepedett, építészeti alkotásokban is testet öltő ókori kultúrák mellett létrejöttek „mozgó” birodalmak (szkíták, szarmaták, szogdok) Euráziában a Dunától keletre; tárgyak őrzik emléküket. Az ókori iráni nyelvcsaládhoz tartozó nyelvet beszéltek.

Jelentősebb ókori birodalmak:

- Mezopotámia
- Nílus-völgyi kultúra
- Indus-völgyi kultúra
- Ókori Irán
- Ókori Kína
- Ókori Kis-Ázsia
- Ókori Földközi-tengeri kultúrák
- Észak európai és ázsiai kultúrák
- Dél-ázsiai kultúrák
- Afrikai kultúrák
- Amerikai kultúrák

Mezopotámiai írások. Mezopotámia a Tigris és az Eufrátesz folyók által határolt, hordalékokkal töltött terület az ókorban, az ún. Folyamköz (Beth-Nahrain – Két folyó háza). Magában foglal területeket a mai Irak, Szíria és Törökországból. Az emberi művelődés bölcsője; nyomai a Kr. e. IV. évezredre nyúlnak vissza. Ám nemcsak a Folyamközt, hanem a környékét is lakták; itt éltek az ún. folyamköz környéki népek.

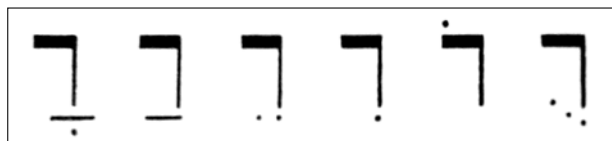
A sumérok az ékírást használták; az alábbi ábra néhány sumer ékjelet mutat:

Az ékjeleket agyagtáblákba írták. A sumer-akkád ékírást az utód birodalmak és a szomszédos népek is átvették, kisebb-nagyobb módosításokkal alkalmazták, így az ékírásnak

sokfélesége jött létre. A sumer–akkád ékírásnak több mint 800 jelét ismerik. A szöveggyománjukat az agyagtáblák sokaságából létrehozott „könyvtárak” őrizték meg. Ilyen volt például a ninivei könyvtár, amelyet az asszírok egyik legműveltebb királya, Assur-bán-apl (Kr. e. 668–630) hozott létre; hozzátévelegesen 3200 agyagtáblára ügyeltek. Köztük olyan híres darabokra, mint a babiloni teremtéstörténet vagy a Gilgames-eposz.

Héber írás. A királyság korából (Kr. e. XII–IX. század) egyetlen emlék a gezeri naptár, amely óhéber, kánaáni héber írással készült. Az Kr. e. VI. században a zsidóság nagy részét Babilonba telepítették, ott vették át az arámi ábécét. Hazate-

lepedésük utáni 200 évben alakult ki a ma is használatos, ún. kavadráta. Ebben a magánhangzókat úgy jelölik, hogy pontokkal kiegészítik a mássalhangzókat jelölő írásjeleket.

Hettiták írásai. Az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó hettiták Kis-Ázsia területén alapították államukat a Kr. e. XVII. században, amely Egyiptommal vetélkedő nagyhatalom volt a második évezredben. A birodalomnak a tengeri népek vándorlása és a belső anatóliai mozgások vetettek véget a Kr. e. XII. században. Fővárosuk (Hattusas) romjai alól sok ékírásos tábla került elő, amelyek akkád, hettita és luwi nyelven íródtak. A hettita és a luwi nyelvű táblák egy részét az ún. hieroglif hettita és hieroglif luwi írással írták.

Arab írások. Az arab törzsek a VII. században egyesültek állammá, és vallásuk terjesztése érdekében foglalták el az ókori világ jelentős részét (Belső-Ázsia, Palesztina, Szíria, Irán, a Földközi-tenger északi partvidéke, és eljutottak Spanyolországba is). Az arámiái ábécét vették át, és egészítették ki saját hangjaik jeleivel, így alakult ki a kúfi írás a VII. században – nevét Kúfa városról kapta. A másik arab írás, a naszkhi is még Mohamed előtt jött létre. A kétféle írás évszázadokig együtt létezett, de végül teljesen áttértek a naszkhira. Az írásaikat díszítésre is használják, az ember- és állatábrázolást ugyanis tiltja a vallás. Az arab írás sokáig vetélytársa volt a latin betűs írásnak; az arab számok meg is maradtak.

Kréta írások. Kréta szigetén a Kr. e. II. évezredben virágzó kultúra és élénk kereskedelem volt (Minósz király). A hieroglif írással kiégetett cserepek sokasága (2800) került elő. A hieroglif jelek az idők folyamán egyszerűsödtek; ezeket Evans régész lineáris A és B formájú jeleknek nevezte el. Később derült ki, hogy görög nyelvű szótagírásnak felelnek meg, és hogy a B formájú jelek az akhájok írása. Sok emlék még mindig megfejtetlen (például a phaisztoszi korong, nem találtak kétnyelvű feliratos cserepet).

Ókori görög nyelv. Két korszaka volt: a Kr. e. II. évezredben (1700–1100) virágzó Mükénéi kultúra, és a Kr. e. VIII. századtól fejlődő városállamok. Az elsőben a kréta írást használt: a Mükénéi írás a B formájú írás volt. A városállamok átvették a fóníciai ábécét, módosították, és végül 24 tagból álló betűsorról alakították ki. A régi (archaikus) görög írásnak két változata (dór és ión) is elterjedt, és csak a Kr. e. IV. században egységesítették az írást: a ión ábécé lett a klasszikus görög ábécé, de a betűformák csak a III. századra nyerték el végső alakjukat (unicialis). A görög írás az ókorban végig nagybetűs maradt – a kőbe vésett formáját monumentálisnak vagy lapidárisnak; a kézíratokon lévőket kapitálisnak nevezik. A kisbetűs írás (minuszcula) a II. században kezdődött. A ókori görögök papiruszra írtak (könyvformája a tekercs) a pergamen felfedezéséig, de írtak fatáblákra és természetesen kőbe vésvé is. A letörölhető írás a cserepekre (osztrakon) írás volt: tintával írtak cserepdarabokra, például népítéletkor. A könyvekhez használtak 6–8 méteres tekercseket is; ezeket összehajtva fahengerekre (théka) rakták – innen származik a bibliothéka szó.

Az orvosi nyelv a Római Birodalomban. Az etruszk uralom alatt, a Tiberis hét halmán lévő latin települést várossá egyesítették Kr. e. 753-ban – ez a Római Birodalom alapításának időpontja. Száz évvel később önállósultak, és fokozatosan foglalták el a környező, majd távolabbi népek területeit: a földközi-tengeri területek meghódításáért legyőzték Hannibált (pun háborúk), majd Makedóniát és Kr. e. 200-ban a görögöket. A görög kultúrát azonban nagy becsben tartották, és nemcsak a szobrokat, dísz tárgyakat stb., hanem a művészeket, tudósokat, filozófusokat szintén elvitték Rómába; a görög kultúra ott élt tovább. Rómában a kétkezi munka, amelyre az orvos rákényszerült, szégyenletesnek számított, tanult ember ugyanis nem volt hajlandó ilyesmivel foglalkozni. Az orvost tehát nem tartották kiművelt embernek, hanem kétkezi munkásnak, minden bizonnyal ezért nem bajlódtak az orvosi nyelv latinításával.

Perzsa és török írás. Az arab fennhatóság alatt elterjedt az arab írás, de később átalakult valamelyest (*sekaszté, naszta'liq*). Az oszmán-törökök is gyorsan átalakították az arab írást (*díváni, szijaqat*). A törökök 1926-ban áttértek a latin betűre.

Germán rúna-írás. Az etruszkok írásából származó betűírás, az ábécéjét *futhark*nak nevezik. Ez volt a gótok írása; használata a VIII. században szűnt meg, amikor a szerzetesek elterjesztették a latin betűs írást. A gótok ókori germán törzsek (keleti gótok [osztrogótok] és nyugati gótok [vizigótok]), egyesülve, Kr. u. I–V. században nagy birodalmuk volt (a Tiszától a Don folyóig, a Fekete-tengertől a Balti-tengerig, majd elfoglalták Európa nagy részét, és eljutottak angol területekre is). Lényeges szerepük volt a népvándorlásban és a Nyugatrómai Birodalom bukásában. Sok rúna feliratos kő került elő; főleg Svédországban.

Aztékok és maják nyelve. Mindkét nép a képirást (miszték képirás), fogalomírást használta, de voltak hangértékű szójelek is. A számjelek is a miszték törzsektől származtak. A képleket feketével rajzolták, és kiszínezték. A színes ábrákkal teli könyvek azonban a hittérítő barbárság maglyatüzén égtek el; alig maradt meg egynéhány. Szarvasbőrre, a fügefaháncsra és az agavépapírra írtak; a növényi hordozókból többméteres csíkokat készítettek, és összehajtvatáblák között tárolták. A megmaradt írások, codexek a VII. századtól eredő történelmi adatokat tartalmaznak, orvosi nyelvük feltáratlan.

India nyelve. Az Indus és a Gangesz völgyét a mongoloid származású dravidák (Kr. e. 3000 körül) és az iráni népekkel rokon árják (Kr. e. 1600) népesítették be. A dravidák délre szorultak, majd a Kr. e. I. évezredben kialakult a kasztrendszer (varna). Ezt a hatalmas területet egyetlen uralkodó sem tudta hatalmába vonni; ennek következtében többször is behatoltak idegen törzsek, így a mongolok, és uralkodtak a nagymogulok a maharadzssákkal karöltve a XVI. századtól. Az angolok 1803-tól hajtották uralmuk alá Indiát. India a Nagy Lélek (Gandhi) ellenállási harca eredményeképpen vált függetlenné 1947-ben, és ekkor szakad el a muszlimok által lakott terület, a mai Pakisztán is. A kasztrendszert 1952-ben szüntették meg.

India ősnyelvét, amelyről nem sokat tudunk, protoindianak nevezik. A Nílus deltáján ástak ki két ősi várost, ott találtak ennek nyomait: írásjeleket a pecsétek sokaságán. Az árják a szanszkrit nyelvet beszélték; ezen a nyelven maradt meg az ősi indiai irodalom (Rámájána eposz), és szanszkritul tartották a vallási szertartásokat is. A szanszkritot a Kr. e. I. évezredben felváltotta a prákrit, amelyből aztán kifejlődött a tájnyelvek sokasága. A függetlenség kivívásával a hindi lett az államnyelv. Évszázadokig az urdu beszélték a nagymogulok korában. Ezek a nyelvek mind hasonlítanak az iráni, újlatin, görög, szláv stb. nyelvekhez, vagyis beletartoznak az indoeurópai nyelvcsaládba. Az indiai nyelvek a bráhmhi írást használták, Észak-Indiában néhány száz évig a kharosthi írás terjedt el. Az utolsó évezredben már a dévangári írással írnak, ez a hivatalos is.

Japán írás. A japán írás a IV–V. században kezdődött a kínai szóírás átvételével. Nehézséget okozott, hogy a japán ragozó nyelv, olyannyira, hogy VIII–IX. századra szótagírást dolgoztak ki; ennek neve: *hiragana*. Ennek kiegészítése a XI. századra alakult ki; ezt nevezik *katakának*, amelyet együtt alkalmaznak hiraganával. Ehhez egy harmadik írásmód a *kadzsi* is társul. A kínai írásjegyeket (3-4000) megtartották. A japán írás tehát a szótagírás bonyolult rendszere.

A koreai és a vietnámi írás. Ezek is a kínai írással kezdődtek. A koreaiak már az I. században átvették a kínai írást, és a XV. századig, a könyvnyomtatás elterjedéséig használták. A könyvnyomtatás a sokféle jellel megoldhatatlannak tűnt, ezért az uralkodó Sze-Csong új írást, egyszerű betűírást

szerveztett, amelyet később róla neveztek el. Vietnamban a XVII. századig írtak a kínai jelekkel, és csak a portugálok hatására tértek át a latin betűs írásra. Hasonlóan a kínaihoz, a szavak jelentése kiejtésfüggő, ezt az írásban kiegészítő jelek oldották meg.

A KÖZÉPKOR ORVOSI NYELVE A középkor orvosi nyelvét is a birodalmak és a nyelveik szerint tanulmányozhatjuk.

Történelmi háttér

Theodosius római császár kettéosztotta két fia közt Római Birodalmát 395-ben; így jött létre a Kelet- és a Nyugatrómai Birodalom. A nyugatrómai megbukott 476-ban, a népek vándorlásai, főleg a germán törzsek megsemmisítették, a keleti fele, a Bizánci Birodalom, még ezer évig élt tovább. A Nyugatrómai Birodalom bukásának éve (Kr. u. 476) az ókor vége, a középkor kezdete, amely a germánok betörésével indul és a törökök (Oszmán Birodalom) behatolásával, Bizánc bukásával ér véget 1453-ban.

Bizánci Birodalom, 476–1453

Európában, a Nyugatrómai Birodalom területén a kora középkort a sötétség korának nevezzük. Jellemzője a barbárok uralma, állandó támadásai, féktelen fosztogatás, gyilkolás, pusztítás. Népcsoportok folyvást vándoroltak, egymást szorongatták. A mai országok területén katonai és egyházi hatalmasságok uralkodtak, kialakultak az utódállamok (keleti Gót Királyság, Longobárd Királyság, a Pápai Állam, a Frank Állam), szétszaggatták Európát apró darabokra. Kialakultak a hűbéri társadalmak. Felettük csak a pápa által szentesített kereszténység egysége volt.

A kora középkor szellemisége ezekben a századokban a vallási vakbuzgóság volt: az örök istenség fogalma, félelem és a földi lét értéktelensége. Ezért, valamint a vandálok állandó támadásai és háborúskodások miatt, a tudomány és művészet úgyszólván szünetelt, pusztán egyházi volt. Nem csoda, hogy az orvostudomány sem fejlődött, csak a szerzetesek „gyógyítottak” a kolostorokban; ezek ugyanis, az örökistenségtől tartva, többnyire háborítatlanok maradtak, elkerülték a harcok.

Az arabok hódításai. Történelmi adataink az arabokról az V–VI. századig nyúlnak vissza. Ekkor nomád törzsek voltak, az Arab-félszigeten éltek, egymással állandó viszályban, vérengzésekben, annyira, hogy a kipusztulás fenyegette őket. Mohamed próféta (a VI. század vége) és az általa megalkotott egységes hívő vallás, az iszlám, megszüntette a törzsi villongásokat, egységbe kovácsolta az arabokat. Az V–VI. században, a bizánci-perzsa háborúknak köszönhetően virágzott az arab kereskedelem, számos arab városállam hatalmas vagyonra tett szert, kialakult a művelt, tájékozott kereskedőréteg, nagy befektetendő vagyonnal, amely kiteljesedésre vágyott, ezért született meg az iszlám, a Mohamed próféta által megalkotott egységes hívő vallás. Ezzel vette kezdetét az arab hódítások időszaka és az arab kultúra.

Mohammed 570 körül született Mekkában (mai Szaúd-Arábia), sokat utazott, miközben a keresztény és a zsidó vallás tanításait tanulmányozta. A muzulmán (muszlim) hit szerint Gábrriel arkangyaltól kapott kinyilatkoztatást. Tanításai, parancsai (a kinyilatkoztatott vallási szövegek) szájhagyomány útján terjedtek (Mohammed írástudatlan volt), ezeket jóval halála után foglalták írásba „Korán” (a muzulmán vallás szent könyve) néven.

Az arabok által elfoglalt területek a VIII–X. században

Mohamed utódai, a kalifák, pontosabban az iszlám, a VII. századtól meghódította a Bizánci Birodalom kulturálisan legfejlettebb területeit: Egyiptomot (benne Alexandriával), Szíriát, Palesztinát, ám behatolt Dél-Itáliába, és tartós gyökeret eresztett az Ibériai-félszigeten is. Mohamed halála utáni vallási villongások, vérengzések később kettészakították a muzulmán vallást a síita és a szunnita ágra, és ezzel a mohamedán egység felbomlása is elkezdődött. A kultúra központja Bagdad lett. A birodalom átmenetileg a törökök kezére került, ám egyes területei folyamatosan önállósultak. A XII. századra már kialakultak a mai arab államok területei.

A szláv területek Bizánchoz tartoztak, a távol keleti kultúrák (Irán, Indus-völgy, Kína) viszonylag zártak voltak, az afrikai és amerikai népek még inkább.

A X. századtól kialakult a Német-római Császárság vagy Német-római Birodalom, eredeti (korabeli) nevén Szent Római Birodalom, amely – miként Voltaire írta: „A Szent Német-római Birodalom semmiképpen nem volt szent, de német, római, sőt még birodalom sem.” Mindazonáltal meghatározó volt a középkori Európa történetében.

Gyökeres változást hozott a humanizmus és a reneszánsz. A humanizmus az érett középkorból származó filozófiai irányzat, szellemiség volt Európában. Lényege az emberi képesség és a földi lét értékének hangsúlyozása, valamint a klasszikus műveltség iránti érdeklődés újjáéledése, a reneszánsz. A polgárosodó Itáliából indult ki. A könyvnyomtatást 1450 körül a Német-római Császárságban egy aranyművesből lett nyomdász, Johann Gutenberg találta fel.

A középkori orvosi nyelv a sokféle birodalomban sokirányúan fejlődött. Ezek közül csak az európai változásokra térek ki.

A KÖZÉPKORI ORVOSI NYELV ALAKULÁSA EURÓPÁBAN

Megjegyzés: Ezt a részt alapvetően Magyar László András: *A magyar orvosi nyelv tankönyvében* megjelent fejezete alapján állítottam össze, kiegészítéssel, szerkesztési változtatásokkal (73–85).

KORAI KÖZÉPKOR (V–X. SZÁZAD)

Az orvosi nyelv szempontjából a kora középkori Európát a háromnyelvűség jellemezte.

A latin nyelv térhódítása. A latin a szétesett Nyugatrómai Birodalom területén vált uralkodóvá a tudományokban. A VIII. században határozta meg, hogy a keresztény liturgia csak héberül, görögül és latinul végezhető (triglosszia [háromnyelvűség] elve). A nyugati keresztények ragaszkodtak hozzá olyannyira, hogy az istentiszteletek és a hittudomány oktatása latin nyelvű lett. Ezzel szorultak ki a népnyelvek a hitéletből és a tudományokból is hat-hétszáz évre.

A glagolita és a cirill ábécé. A keleti keresztények nem fogadták el a háromnyelvűség elvét. A nyugati pápák erőszakos terjeszkedését Rasztiszláv morva fejedelem (a IX. század végén) bizánci püspökök behívásával akadályozta meg: Metód és öccse, Konstatin utaztak a morvákhöz. Hogy küldetésük sikeres legyen, Konstatin szláv ábécét szerkesztett – ezt nevezik *glagolita* írásnak –, és Metóddal együtt lefordították a Biblia egyes részeit óbolgár nyelvre, hogy a nép nyelvén végezhesék a szertartásokat. Ehhez megszerezték a római pápa engedélyét is. Konstatin nem sokkal a halála előtt belépett a szerzetesrendbe, ahol a *Cirill* nevet kapta. Metód halála után azonban ismét betöltötték a szláv szertartásokat; ennek következtében a szláv nyelv kiszorult a tudományokból is. A glagolita írást a latin váltotta fel, de ehhez – mint a magyar nyelvénél is – betűket kellett összekapcsolni, hiszen egyes hangokat nem lehetett kifejezni a latin ábécével. Ezt szüntette meg Husz János (1369–1415) az egy hang egy betű elv kimondásával úgy, hogy a betűk fölé lágyítójeleket tettek. A glagolitát a horvát papok őrizték még évszázadokon keresztül a latin betűs írásuk mellett.

Metód egyik tanítványa, Kliment, visszatért a Bolgár Birodalomba, és kiszolgált Simeon cárnál, hogy a bolgár szerzetesek térjenek át a görögörről a szláv nyelvre és írásra – így akarta megőrizni a szláv kulturális örökséget. Simeon cár udvara (IX. század) lett a szláv kultúra központja, itt dolgozták ki a glagolita írás egyszerűbb változatát, amelyet a nagy elődől neveztek el *cirill* írásnak. Oroszországban Nagy Péter rendeletére terjedtek el a cirill betűk, előtte a szláv írásban – nyugati hatásra – még keveredtek a cirill és a latin betűk.

Latin volt az ún. kolostori orvosi nyelv. A sötét évszázadokban a szerzetesek nem gyarapították az orvoslás tudományát és a szókincsét sem, ám őrizték a hagyományokat és a szerény orvostudományi ismereteiket. Ebben az időszakban ez volt a legnagyobb érdemük. Jelentőségükről Magyar László András Orvosi nyelv tankönyve (78. oldal) így ír: „Az – egyébként egyiptomi, közel-keleti eredetű – kolostorok a Benedekrend alapításától (529), a VI–XII. században nemcsak az orvostudomány, hanem a gyógyító- és gyógyszerészképzés központjaivá is váltak. Mivel a szerzetes orvosok többnyire csak a gyakorlathoz értettek, a kolostorok orvostörténeti jelentősége főként abban állt, hogy az első kórházak nyugaton ezekben az intézményekben jelentek meg (*infirmariumok*, *xenodokhiumok*, *hospitale pauperumok*), és itt végeztek először szervezett beteggondozást is. A kórházakat, vendégházakat gyakran egészítették ki gyógynövénykertek, patikák, fürdők, orvosi »rendelők«.”

A kolostori könyvtárakban néha voltak orvosi kéziratok is: a XII. századig ezek szinte kivétel nélkül – gyakran nemzeti nyelvű – recept- vagy gyógynövénykönyvek, olykor ráolvasásokkal, mágikus formulákkal kiegészített, Aurelius, Esculapius, Serranus, Damigeron típusú „fedőneveket” viselő szövegművek, szójegyzékek, vizelet-, pulzusdiagnosztikák, mágikus gyógymódokat ajánló könyvek vagy gyakran verses formában írt érvágási útmutatók és dietetikák voltak (Magyar i. m.).

A latin orvosi nyelv a kora középkorban szegényes volt: a nyugati szerzetesek az ókori görög művekről, a Bizánci Birodalomban görög nyelven pezsdülő tudományokról legfeljebb csak hallottak valamit. Később viszont, az ókori orvosi íráskor, tanítások latinra fordításával, a szerzetesek az európai orvosi nyelv létrejöttének meghatározóivá váltak, az első orvosi iskola is Benedek rendi kolostorból nőtt ki.

Bizánci Birodalom. A Kelet-római vagy más néven Bizánci Birodalomban az ókori kultúra megszakítás nélkül folytatódott.

dott, gyarapodott még vagy ezer évig. A bizánciak magukat egyszerűen „rómaiaknak” (romaioi) nevezték; a Bizánci Birodalom elnevezést az ország nyugaton kapta. A birodalom fénykorában magában foglalta Kis-Ázsiát, Szíriát, Egyiptomot, Észak-Afrika partvidékét, Dél-Spanyolországot, Szicíliát, valamint a Balkán-félsziget és Itália több részére kiterjedő, a keleti gótoktól visszafoglalt tartományokat. Ezek jelentős részét azonban elvesztette, a széli területein élő népekkel (arabok, bolgárok, szeldzsuk törökök) vívott harcokban. Székhelye Konstantinápoly, akkori nevén Új Róma, kultúrája görög, államformája római, vallása pedig keresztény volt, egyes területein azonban ortodox keresztények éltek, mindvégig harcban a keresztényekkel. 1453-ban a törökök elfoglalták Konstantinápolyt, és ezzel véget ért a Bizánci Császárság (Magyar i. m. 77–78).

A Bizánci Birodalom nyelve a görög volt. Ez volt az ókori kultúra és a kereszténység továbbvitelének legjelentősebb állama. A közhiedelemmel ellentétben benne nem állt meg az orvostudomány fejlődése sem, ennek nyelve változatlanul görög maradt. A bizánci orvostudomány – Itálián keresztül hatva Európára – rendkívül sok gondolattal, ismerettel és szakkifejezéssel gazdagított bennünket. Nem véletlenül kezdődött az európai tudományos újjászületése a bizánci befolyás vagy irányítás alatt álló területeken.

Az arabok. Az arab hódításokkal, Alexandria és Antiokhia elfoglalásával a kor legfejlettebb orvosi központjai kerültek arab kézbe, mégpedig oly módon, hogy az ott élő és alkotó görög nyelvű orvosok nem menekültek el, hanem továbbadták ismereteiket a hódítóknak. Az iszlám egyik nagy előnye a türelme más vallásokkal, kultúrákkal szemben. Ez tette lehetővé, hogy az arabok megőrizték az idegen kultúrákat, segítették a tudományos fejlődést.

Az araboknak óriási szerepük volt az ókori orvosi nyelv megőrzésében, művelésében. A VIII. és XI. század közt több mint száznyolcvan jelentős görög orvosi művet fordítottak le arabra – sokszor szír, ritkábban perzsa, kopt, arámi nyelvi közvetítéssel –, ám közben az átvett ismereteket jelentősen kiegészítették és rendszerezték is.

Gondesapúr orvosi iskolája különösen jelentős az arab orvostudomány fejlődése szempontjából. Bagdadtól kétszáz kilométernyire keletre, a perzsi Khúzisztánban feküdt Gondesapúr városa, ahová még a VI. század elején a bizánci császárok által vallási okokból elűzött nesztóriánus keresztény és pogány orvosok menekültek egykor, ide telepítve iskolájukat és kórházukat. Itt működött a történelem első olyan klinikája, ahol kizárólag tudományos alapon gyógyítottak, és ahol az oktatás a betegágy mellett folyt (a *klinika* szó a görög *kliné* ‘ágy’ szóból ered). Itt tanulta az orvoslás mesterségét az a szintén nesztóriánus keresztény Juhanna ibn Maszavaih (777–857) – nyugati nevén Johannes Damascenus vagy Mesue is –, aki elsőként fordított (szírből) görög orvosi munkákat arabra.

Megjegyzés: A nesztóriánus keresztény hitvallás a Nesztoriosz konstantinápolyi pátriárka tanításait összegző vallás az V. századtól. A nesztóriánusok a Római Birodalomból Ázsiába menekültek, terjesztették a vallást, a műveltséget, művészetet és a tudományt, így a csillagászati és az orvostudományi ismerteket.

A legfontosabb arab orvostudósok, fordítók Johannitius, Rhazes és Avicenna (Ibn Szína).

Az európai orvosi nyelv kialakulása szempontjából az arab orvostudomány három okból is fontos volt:

- Egyrészt megőrizte az antik orvosi irodalom számos, egyébként valószínűleg elkallódó szövegét, amelyet később latinra fordíthattak nyugaton.
- Másrészt rendszerezésre és osztályozásra való hajlama következtében olyan fogalmakat is teremtett, amelyeknek későbbi latin megfelelői az európai orvosi szakszavak részévé váltak.
- Harmadrészt az arab orvosok használták első ízben nem anyanyelvi (görög) orvosi szakkifejezéseket, természetesen „arabosított” alakban.

Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy az európai orvosképzés évszázadokon át, szinte a XVII. századig arab szerzők (Avicenna, Mesue, Rhazes stb.) munkáinak latin fordításaira épült.

XI–XIII. SZÁZAD

Az európai orvosi nyelv újjászületése. Az európai orvosi nyelv az ókori görög és latin orvosi munkák, és ezeknek az arabok által fejlesztett, arabra fordított változatainak, továbbá a Bizáncban született művek latinra fordításával született újjá. De hozzájárultak még a kolostori orvoslásban évszázadok alatt összegyűlt ismeretek is, jóllehet ezeknek csekély hatásuk volt az orvosi nyelvre.

Az orvosi nyelv újjászületésének kora, az orvosi reneszánsz, mintegy kétszáz évvel megelőzte a kultúra és más tudományok újjáéledését; már a XII. században kezdett visszatérni az ókori hagyományokhoz (Magyar i. m.), egy alapvető különbséggel: az orvostudomány nyelve nem az ókori vagy a Bizáncban tovább fejlődött görög lett, hanem a görögös latin. A középkori latin az ókoritól lényegesen eltér, az orvostudományban kivált, hiszen a görög orvosok munkáinak közvetlen vagy még inkább arabon keresztüli fordításaiból formálódott. A klasszikus görög szavakhoz kapcsoltak latin elő- és utótagokat, toldalékokat, átírták a kettőshangzókat, a görög betűket, és még sok mást is változtattak. Ebből a keveredésből jött létre a középkori görög–latin, az európai művészetek, tudományok közös nyelve; ez volt a közvetítő nyelv (*lingua franca*) az orvoslásban is.

Megjegyzés: A görög orvosi szakszavak és a latin toldalékok, elő- utótagok házasítása már elkezdődött az időszámításunk szerinti első századokban – akkor is a latin orvosi nyelv megteremtésére –, a reneszánszban csupán folytatódott, és be is fejeződött (Langslow 1992: 106–130, Magyar i.m.).

Az első orvosi iskolák/egyetemek. A XI–XIII. században latinra fordított bőséges arab, illetve az arabok által közvetített görög orvosi mű hatásának a szakkifejezések fejlődése

szempontjából két legfontosabb eredménye az orvosiskolák születése és a nyugati orvosi irodalom fellendülése volt. Mivel a szerzetesek fordítottak, tanítottak, nem véletlen, hogy az első középkori orvosiskola is a kolostori szerzetesek munkájára épült, ám nem ők alapították.

- A salernói orvosi iskola. Az első középkori orvosi egyetemet vagy inkább orvosiskolát (Schola Medica Salernita) Salernóban létesítették a X–XI. században. Kezdetül világi iskola volt, meglehetősen független az egyházi befolyástól, jóllehet soraiban egyházi személyiségek is voltak. Az oktatók közt nőket is találunk, ők leginkább a szülészet tanításában jeleskedtek. Ez volt a kora középkor legfontosabb egészségügyi oktatási intézménye, különös hangsúlyt a sebészet kapott. Szellemiségére nagy hatást gyakorolt a mintegy 100 km-re fekvő, Monte Cassinó-i bencés kolostor.

Nursiai Szent Benedek, a bencés rend megalapítója, 529 körül monostort alapított a Salerno közeli Monte Cassinón. A csaknem 500 méter magas hegyen lévő kolostor a VIII. század végére az akkori tudományos kutatás, a görög, a latin és az iszlám műveltség gyűjtőhelye volt nagy könyvtárral (kódexekkel). A kolostor meghatározó személyisége, Constantinus Africanus, 1080 körül belépett a rendbe. Jelentős mennyiségű orvostudományi művet hagyott hátra. Az ő tudományos hagyatéka befolyásolta a nyugati orvostudományt, ez volt a salernói iskola alapvető tananyaga.

A salernói orvosiskola teremtette meg és hozta a bizánci és az arab orvoslás szintjére a keresztény nyugati orvostudományt.

- Toledo. Toledóban nem alakult formálisan orvosi egyetem, fordító és oktató központok létesültek. Az aragón-kasztíliai uralkodók és Raimundus Toletanus, a fordításokat szervező, tudós érsek megbízásából keresztény és zsidó fordítók sora dolgozott az arab természettudományos örökség átültetésén.
- Montpellier. A montpellier-i egyetemet a XII. század vége felé alapították, leginkább a toledói fordításokra épült. Jelentősége a XIII. századtól fokozódott. Sok jeles tanára közül az egyik, Petrus Hispanus, először X. Gergely pápa udvari orvosa, majd kardinális és végül pápa lett (XXI. János) 1276-ban. Ő volt az egyetlen orvos-pápa (Nemes 2008: 93).
- Párizs. A párizsi orvosi egyetem gyökerei is a XI. századra nyúlnak vissza, de egyetemé formálódása a XIII. századra tehető. II. Frigyes 1224-ben írta elő az orvosok nyilvános „államvizsgáját”, az 5–6 éves orvosképzés befejezéséért (Nemes 2008: 94). 1260-ban megalapították a Szentkozma sebész kollégiumot (Collège de St. Côme), az európai sebészet fellendülésének iskoláját.

AZ ELSŐ ORVOSI ISKOLÁK JELENTŐSÉGE

Az egyetemek, az oktatás jelentőségét az orvosi nyelv fejlődésében szükségtelen részletezni, legföljebb azt hangsúlyoznánk, hogy az orvosi oktatás a középkorban elsősorban az ókori és arab szerzők műveinek felolvasásából (prelegálásból) és magyarázatából állott. A magyarázat pedig igen gyakran nevezéktan jellegű volt. Ami viszont az orvosi irodalmat illeti, a középkor négyféle orvosi szöveget ismert:

- a kommentárt, amelyet eleinte az oktatásban használtak, később önálló műfajjává vált;
- a compendiumot, amely ókori és arab szerzők műveit kivonatolta latinul;
- a herbáriumot (a gyógynövény- és receptkönyvet);
- illetve a consilia és regimen típusú tanácsadókat.

Mindegyik típus tartalmazott lapszélre írt vagy a szövegbe foglalt szómagyarázatokat.

KÉSEI KÖZÉPKOR (XIV–XVI. SZÁZAD)

A középkorban az európai orvosi görög–latin nyelv már megteremtődött, ez a két évszázad a szakfogalmak, a nevezéktanok (terminológia) egységesítésének, rögzülésének és bővülésének az időszak. Az ókor alkotásai történelemmé váltak, a tudományokban és a művészetekben is, és nem különbözött ettől az orvostudomány sem: az orvoslás görög klasszikusain túllépett az idő, de feledésbe nem merültek: az orvosi görög–latin fogalmazás még az ókor nyelvén paléozódott: a kor szerzői, fordítói az ókori írásgyakorlatot, szövegezést tartották példaképüknek. „Nem véletlen – írja Magyar László András (i. m. 81) –, hogy épp Vesalius, aki az első teljes Galénosz-fordítás és -kiadás munkatársa volt, alapozta meg a korszerű anatómiát és anatómiai szaknyelvet, és hogy éppen a klasszikus műveltségű, ókori szerzőkön nevelkedett tudósok, Paracelsus és Van Helmont teremtették meg a galénizmussal szakító új orvosi irányzatot, a kemiátriát, illetve indították útjára a kísérletes orvostudományt (Bacon, Fernel, Colombo, Santorio).”

Az orvosi nyelv gyökeres átalakulásának több oka is volt:

- Az európai görög–latin nyelvű orvostudomány még a XV. század kezdetén is az araból latinra fordított munkákból állt. Az arab szerzők olyannyira befolyásolták a nyugati világ orvostudományát és nyelvét is, hogy a XV–XVI. század fordulóján sokan szembefordultak az arabokkal, ún. antiarabista tudományos hadjárat kezdődött a XVI. század elején: az iszlám nyomozó tekintélyét csak így tudták megfékezni.
- Nagy változást hoztak a Bizáncból Európába, főleg Itáliába menekült görög tudósok. A menekülés Konstantinápoly eleste (1453) után kezdődött és terebélyesedett. A szerzetesek az általuk hozott görög tudományos munkákat közvetlenül ültették át a középkori görög–latinra; jóval kevesebb hibával, mint az arab írások fordításainál. Az utóbbiakból sokat ugyanis először héberre, katalánra stb. fordítottak, és azokat írták át görög–latinra. A többszörös fordítás óhatatlanul hozta a hibákat.
- Gyökeres változással járt a könyvnyomtatás terjedése. Nemcsak azért, mert a munkákat sok példányban adták ki, de egységesültek is, kiküszöbölődtek a másolási hibák, sőt bírálatok is születhettek és terjedhettek is. „Az arab változatokból készített korábbi latin fordítások hibáira sorra fény derült, hiszen a fordítók – akik gyakran több kéziratot is egybevetettek – kényszerűségből alaposan végigolvasták az ókori szerzők munkáit, így ráébredtek gondolati és megnevezési ellentmondásaikra, tévedéseikre. Ez a tapasztalat azután nemcsak a szövegek, hanem alkotóik kritikáját is eredményezte” (Magyar i. m. 81).
- Óriási hatása volt a társadalmi szemléletváltozásoknak: a humanizmusnak és a reformációnak. A világi élet felé fordulással ugyanis a tudományok is robbanásszerűen fejlődtek.

A reneszánsz orvosok nyelvi tekintetben a klasszikus latinhoz igyekeztek visszatérni, kigyomlázták a szakszavak

tárából a középkori, „arabizmusnak” bélyegzett vagy a nemzeti nyelvekhez köthető és a klasszikus latinban nem létező (barbarizmusnak nevezett) szóalakokat, és egységesíteni is igyekeztek a szókészletet. Ekkortól szokás a görög szavakat is latinos alakban, latin végződésekkel és/vagy prepozíciókkal ellátva alkalmazni (pl. *dehydratio*), illetve latinos átírásban írni (*haemolysis, dyspnoe*). Ezzel párhuzamosan azonban – szintén a könyvnyomtatás hatására – a nemzeti orvosi nyelvek fejlődése is hatalmas lendületet kapott” (Magyar i. m. 81).

Összegezve: a humanizmus és a reformáció tudósai szakítanak az orvostudomány ókori szemléletével, és megteremtik az újkori orvosi szemlélet alapjait és nevezéktárát. Ebben a korban teszi meg kezdeti lépéseit a nemzeti nyelvű orvoslás, főleg a német, francia, provanszál, katalán és olasz területeken. Ennek ellenére a görög–latin maradt a közös nyelv.

A középkori görög–latin orvosi nyelv kialakulásában a szerzetesek jeleskedtek, hiszen ők fordítottak latinra, ők tudtak írni, olvasni, sőt fűvészkedtek és „gyógyítottak” is. Ők képviselték az orvoslást a maguk latin nyelvén. Nem csoda, hogy az első egyetemeket és egyetemi orvosi karokat az egyház alapította, látta el pápai, püspöki engedéllyel, és ruházta fel hatalommal. Ezekben is latinul oktattak, és a tananyag is latinul volt. Végeredményben a katolikus egyház szorította leginkább háttérbe az ókori görög orvosi nyelvet a latin javára, de az sem volt mellékes, hogy az európai általános közvetítő nyelv is a latin volt, továbbá hogy könnyebb volt megtanulni a latint, mint a görögöt.

AZ ÚJKOR ORVOSI NYELVE A XVI. században kényszerűségből a nemzeti orvosi nyelvek is eltörttek, elsősorban a gyakorlati gyógyáskodásokban (sebkezelések [borbélyok], szülészet, életviteli tanácsok [dietetika] stb.), mivel szót érteni a köznéppel csak a nemzeti nyelveken lehetett. Fontos szerepe volt ebben a reformációnak, és az ebből fakadó nemzeti nyelvű hitoktatásnak, bibliáknak, valamint a vallás-erkölcsön alapuló egészségre nevelésnek. Megjelentek a nemzeti orvosi szótárak (*Campegius [1472–1535] Vocabulorum medicinalium ac terminorum difficilium explanationes; Antonius Nebrissensis [1444–1522] Lexicon artis medicae* stb.), a XVI. század második felétől már az orvosi lexikonok is (*Bartholomaeus Castellus Lexicon medicum graeco-latinum*) (Magyar 2009). Ekkor írta Váradai Lencsés György a magyar nyelvű orvosi könyvét (*Ars Medica*) is.

A XVII. századtól lendületet vesz az orvostudomány rendszerezése, egyre-másra alakulnak a szaktudományok (élettan, kórbonctan, méregtan, orvosi kémia, orvosi fizika, gyógyszer-tan) a maguk sajátos szókincsével. Megszületnek az első gyógyszerkönyvek (*materia medica*), beépül Linné rendszertana az orvosi gyakorlatba, a mikroszkóp elterjedésével pedig a láthatóból a szabad szemmel láthatatlan szintre tevődnek át az orvosi ismeretek és nevezéktárak. Körvonalazódik a közegészségügy, a járványtan. A vényírás külön tárgy lesz, és újabb meg újabb rendszerező könyvek jelennek meg, például

a betegségek rendszertana (Francois Boissier de Sauvages *Nosologia methodica, morborum classes juxta Sydenhami mentem et botanicorum ordinem*. Amsterdam, 1768).

A nyelv jellegzetesen görög–latin maradt, az európai közös nyelv a XVII–XVIII. században virágkorát éli; a nemzeti nyelvi kifejezések lassan alakulnak. A görög–latin alapú orvostudomány változatlan, sőt még erősödik is az új görög–latin szakkifejezések, nevek, fogalmak sokasodása miatt, például a szövettani, sejttani elnevezések megjelenésével. Az anatómia máig megőrizte latin alapjait, jóllehet a középkorban született meg, nem ókori szaknévtár.

Kezdenek bontakozni az orvosi ismeretterjesztés csírái, és követelik a nemzeti nyelvű szakkifejezéseket. Tért hódít a természetgyógyászat, a lélekgyógyászat, és nő az érdeklődés a keleti gyógy módok felé is. A műszerezettség fejlődése szintén kialakította a maga szakszórendszerét.

A XIX–XX. században kibontakozik a korszerű orvoslás, és kialakulnak a nemzeti orvosi nyelvek is. Ezek részletezésére nem térek ki: messzire vezetne. Jellegzetes, hogy a nemzeti orvosi nyelvek is megőrizték a görög–latin alapú szakszóincsüket.

A MAI ORVOSI NYELV Korunk orvosi nyelvét a nemzetközi közös nyelv, az angol erősödése és a nemzetközi egységesítés jellemzi. A nemzeti orvosi nyelvek megmaradtak, sőt mintegy ellenállásként az angol túlsúllyal, erősödtek is az utóbbi évtizedben. Egyre inkább tudatosul, hogy nemzeti orvostudomány, csak nemzeti nyelven lehetséges.

Korunk orvosi nyelvét a nemzetközi közös nyelv, az angol erősödése és a nemzetközi egységesítés jellemzi. A nemzeti orvosi nyelvek megmaradtak, sőt, mintegy ellenállásként az angol túlsúllyal, erősödtek is az utóbbi évtizedben. Egyre inkább tudatosul, hogy nemzeti orvostudomány, csak nemzeti nyelven lehetséges.

Az orvostudományban is a nemzetközi és nemzeti kettősség uralkodik. A fogalmak, szaknevek nemzetköziek. Jóformán minden szakterületnek megvan a maga nevezéktani bizottsága, mely időről időre összeül, átnézi a már meglévő nevezéktant, és módosítja az új ismeretek szerint, ha szükséges. Megalkotja továbbá az új fogalmak pontos meghatározását, illetőleg a szakelnevezéseket. Így születnek meg a világszerte egységesen értelmezhető szakelnevezések, szakfogalmak, a nemzeti nyelvek ezeket fordítják. A bizottságokban a szakma jeles képviselőit választják a legkülönbözőbb országokból, ezek tehát nemzetköziek.

A közös nyelvet a közös szakmai viták, a tudományos rendezvények is pallérozzák. Az orvosi szakmáknak, sőt az alszakmáknak, részlegeknek is megvan a maguk nemzeti, a földrészre kiterjedő (*európai, ázsiai* stb.) és a nemzetközi, immáron világméretű társasága, avagy szövetsége. Az utóbbinak a nemzeti társaságok a tagjai, nem az egyének. A tudományos

rendezvényeket ezek szervezik nemzeti, földrészi és nemzetközi szinten. A nemzeti tudományos rendezvények a nemzeti nyelveken zajlanak, az adott nemzet orvosi szaknyelvére lehetnek hatással. A nemzetközies, legalábbis a rangosak, már csak angolul folynak, a német, francia nyelv használata elmaradt.

A nemzetközi angol nyelvben háromféle jelenség figyelhető meg:

- A fogalmak, szaknevek szabatos meghatározása – ez tökéletes; az angol nyelvű tudományírás szakértői (science writers) ellenőrzik.
- Az angol anyanyelvűek nyelvhasználata. Elsősorban a hangsúlyozásban vannak különbségek, de a fogalmazás és a szókincs is eltérhet. A sokszínűséget képletesen a tájnyelvekhez hasonlíthatjuk, vagy talán azok is az országok közötti viszonyban.
- A nem angol anyanyelvűek beszéde, előadásai. Ezek végeleitek között váltakoznak: a szinte tökéletestől az érthetetlenekig. Voltaképpen ez nevezhető nemzetközi angolnak; méretében messze meghaladja az angol anyanyelvűeket. Nem válik az angol nyelv előnyére, de nem kezdi ki, óvják az angol tudományírás őrei.

Tudományos adattárak. Szemléletváltás történt az elmúlt 20–30 évben: a tudományos ismeretek kutatása, felkeresése áttevődött a könyvtárakból a számítógépes orvosi adattárakra (*Medline, PubMed* stb.). Mérhetetlenül felduzzadt a szakirodalom, legfőképpen kulcsszavas keresésekkel követhető, erre pedig nem megfelelő a könyvtárak. A könyvtárakra azért mégis van szükség: a nyomtatott szakirodalmat még nem tettük el, és hiszem, hogy nem is fogjuk. Az orvosi könyvtárak rendszere azonban gyökeresen átalakul.

Tudományírás és értékelés. A tudományos közlemények írása a tudományos orvoslás szerves része. Mértéktelenül megsaporodott, és sajnos nemcsak a tudomány hatalmas fejlődése miatt, hanem az előmenetel, a tudományos fokozatok megszerzésért is. Halmazjelenségnek lehetünk a tanúi: na, írjunk, mert kell! Felvet erkölcsi megfontolásokat is, hiszen a tudományírás a tudomány művelését szolgálja, és nem önmagáért van. A nemzeti, nemzetközi kettősség itt is tetten érhető. Az angol nyelvű folyóiratok közül a kevésbé színvonalasak kiesnek a rostán, a színvonalasak nyelve pedig kifogástalan. Kiepült a tudományírók rendszere: nyelvészeti-ileg is iskolázott szakemberek felügyelik és javítják a közlemények szövegeit, mindenkor szem előtt tartva a nemzetközileg elfogadott meghatározások szabatoságát. Ezáltal kissé egységes a fogalmazás, ám ez inkább előny, mert olvasható, könnyebben érthető és megtanulható. A színességet a köztes szavak változatossága alakítja.

A színvonalasság a tudománymérésnek köszönhető. Eugene Garfield nevéhez fűződik a Philadelphiában létrehozott Institute for Scientific Information (ISI), amely mára a Thomson-előszóval egészült ki. Célja a határtalanul felduzzad

tudományos írások rendszerezése, hozzáférhetővé tétele és minősítése volt. Az ISI sok tízezer cikket, sok ezer folyóiratot és könyvet értékel folyamatosan, és minősít különböző mutatókkal (hatásmutató, idézettségmutató, H-mutató stb.). Jelentősége óriási, mivel csak azok a tudományos írások számíthatnak nemzetközi ismeretségre és elismerésre, amelyek bekerülnek a rendszerébe. Ide pedig csak a színvonalasak juthatnak, olyanok, amelyekben a tudományos értékek szabatos fogalmazással, nyelvi helyességgel is párosulnak. Nem tudatosul a köztudatban kellőképpen, hogy milyen hatalmas erőfeszítéseket tesznek a művelt angol nyelv megőrzésére a szakírásban is. A színvonalas angol tudományírás az egyetemes orvostársadalom, a nemzetek orvosainak közös kincse: mindnyájunkat palléroz. Igen, minden orvost, azt is, aki csak olvassa, és nem ír közleményeket.

A nemzeti orvosi nyelvekre az angol súlya nehezedik: évtizedek óta férkőzik beléjük. Sok az angol jövevényszó, módosul a szóalkotás, angolra cserélődnek a görög–latin végződéses, özönlenek a rövidítések és a mozaikszavak, s ami talán még veszélyesebb: az angol mondat szerkesztés is terjed a nemzeti fogalmazásmód rovására. Sőt felmerül a kérdés, hogy egyáltalán szükséges-e a nemzeti orvosi nyelv, hiszen csak azokat a tudományos cikkeket minősítik, amelyeket az ISI befogad, ide pedig túlnyomóan az angol nyelvűek kerülnek. Kétségtelen, hogy a legtöbb angol nyelvű, de nem kizárólagosan azok: angol nyelvű összefoglalókat is tartalmazó, fajsúlyos nemzeti orvosi szaklapokat szintén minősít az ISI; ilyen többek között az Orvosi Hetilapunk. Nem kétséges, hogy szükségessé a nemzeti orvosi nyelvek, egyetlen nemzet sem lesz angolul tudós, csak a maga nyelvén. A nemzeti orvostársadalmak csupán nemzeti nyelvükön képezhetők; ez a felismerés egyre erősebb – a franciák és a németek komoly erőfeszítéseket tettek ennek érdekében. Még nem késő ápolni a nemzeti orvosi nyelveket; csak azok maradnak meg, amelyeket őrzők vigyázzák a strázsán.

ÖSSZEGRÉS Az egyetemes orvosi nyelv fenti áttekintése még vázlatosnak is alig nevezhető. Egyetlen célja, hogy az egyetemes orvosi nyelv történéseit térben, időben és az írásmódok szerint is elhelyezhessük. Az írás kialakulása évezredek vívmánya, és igencsak tanulságos, hogy az írásformák miként tükrözik az eseményeket, az orvoslás legrégebbi emlékeit, hogyan vallanak a kor szellemiségéről, gondolkodásmódjáról. Megborzong az ember, ha arra gondol, hogy az égetett ékirásos cserepek az évezredekkel korábbi gondolatok hordozói.

Az ókor a sokféle írásmód időszaka, a latin ábécé, a betűírás a második felében vált a mondandók rögzítőjévé. Érdekes összevetni, hogy vajon, például a hieroglif írással író népek gondolkodása is hasonló volt-e, vagy csupán írásmódjuk közös. Kivált izgalmas azok összevetése, amelyeket évszázadok választanak el egymástól: vajon megrekedt a gondolkodás is az írásmód szintjén? Ezek a gondolatok ösztökéltek az írás kialakulásának áttekintésére. Úgy érzem, az ókor orvosi nyelvét feltétlenül érdemes ezek tükrében is tanulmányozni.

A folyóiratnak ebben a számában közreadott, orvosi nyelvvel foglalkozó írásmódja sokféle: Bácskay András mezopotámiai ékírással írt cserépmaradványok szövegeiből, Győry Hedvig papiruszokon megőrződött hieroglif írásokból, Földi Attila kínai írásokból, a többiek pedig ókori betűírási szövegekből válogattak.

Az egyetemes orvosi nyelv az egész világ orvosi nyelveire kiterjed. Ez oly tetemes, hogy sok területet még csak meg sem említhettem, ám nem is ez volt a cél: nem átfogó képet, hanem gondolatokat fogalmaztam meg.

Végezetül még egy gondolat: az egyetemes orvosi nyelv sok lábon indult, ám egyre-másra kiegyenesedett, mára már két lábon jár. Az egyik a nemzetközi angol, a másik a nemzeti orvosi nyelvek. Mintha a törzsfjlődés másolódott volna.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS Köszönetemet fejezem ki Bácskay Andrásnak és Magyar László Andrásnak a kézirat szakmai ellenőrzésért, javaslataikért.

IRODALOM

Grabarits István 2009. A gyógyszerkönyvek születése. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 119–146.

Kéki Béla 2000. *Az írás története (A kezdetektől a nyomdabetűig)*. Vince Kiadó, Budapest.

Langslow D. 1992. *The development of Latin medical terminology*. Proceedings of the Cambridge Philological Society 37: 106–130.

Magyar László András 2009. Az európai orvosi nyelv története. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó, Budapest, 73–86.

Nemes Csaba 2008. *Orvostörténelem*. Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum, Debrecen.

FOGALMAK, MEGHATÁROZÁSOK

akrofónia a kezdőhangot jelölő szójelek írása. Az ilyen szójelek egymás után írva, a kezdőhangzó összeolvasásával adják meg a kívánt szót.

antikva latin, az ókori rómaiak által használt betűforma; álló betű szemben a dőlt betűvel (kurzív).

busztrifedon ökörszántás írás: egyik sor balról jobbra, a másik fordítva: jobbról balra megy, és nemritkán a jeleket is a fejük tetejére állították – főleg ékírásos emlékekben fordul elő.

émikus jelentésmegkülönböztető.

étikus nem jelenségmegkülönböztető.

gyolcskönyv lenvászon (liber linteus).

héber (zsidók) ókori közel-keleti nép: Kr. e. XIV–XII. században telepedtek meg Palesztina Kánaán nevű termékeny völgyében; Dávid királyuk elfoglalta az észak Palesztin területeket is. A Kr. e. X. században a júdeai-izraeli királyság felbomlott, majd az asszírok meghódították a területeiket. A második héber állam Kr. e. 142-ben jött létre, de rövid életű volt: a rómaiak szállták meg, az ellenálló zsidókat pedig szétszórták a birodalom területén.

írásformák képirás (piktográfia), fogalomírás (ideográfia), szó- és szótágitás A képirás jelei a piktogramok, a fogalomírás az ideogramok.

kalifa Mohamed helyettese, utóda.

kalligram képvers: az írásjelek is ábrák.

kalligráfia művészi szépírás; **kalligrafikus** művészen megírt; **kalligráfus** a művészi szépírás művelője.

kódex kézzel írt, lapozható könyv. Az ókorban még viasztáblákból állt; az összefűzött viasztáblákat nevezték így. A középkorban a pergamen-, papirusz- és a papírkódex váltotta fel.

kurzív dőlt betű; folyóírás; nevezik italicnak is.

minuszcula kisbetűs írás.

papír a kínaiak találták fel Kr. e. I–II. században; titkát évszázadokig őrizték. Az arab világba a VIII. században került: kínai foglyok kezdték el Szamarkandban. Folyamatosan terjedt el az egész arab világban, az Atlanti óceántól Belső-Ázsiáig. Európában is az arabok indították útjára a XII. században a Spanyolország déli részén lévő Xatívanban.

papirusz a néhány méterre is megnövő papirusznádból, a sás kergének lehántásával készített íróanyag; a nád beléből 20–40 cm hosszú vékony szeleteket

vágtak. A vékony szeleteket simára kalapálták, majd keresztbe egymásra fektették – a könyvíráshoz akár 15–20-at is –, és fakalapáccsal egymásba verték, miközben vízzel locsolták. A réteget papiruszlapokat kiszárították, kisímitották, a szeleiteit egyenesre vágták. A papiruszt leginkább Egyiptomban használták. **pergamen** állati (juh, kecske, borjú stb.) bőrből készült íróanyag. A bőrt meszes vízben áztatják, ez teszi lehetővé a szörzet lekaparását. majd kifestve megszárazították, krétával bedörzsölték, kagylóval lecsiszolták, és a szeleket levágták. A Kr. e. II. században kezdték alkalmazni, nagymértékben Pergamonban, nevét is innen kapta.

rovásírás szó szerinti értelemben rovással írt írás. A rovás jelentése: bevágás, bemetszés, bevésés. A rovásírás tehát jelek rovása (rovásjelek) fába vagy más kemény anyagba. A rovásírás is ilyen fába, kőbe, agyagba vájt rovásokkal kezdődött. Nem tekinthető külön írásformának: azt fejezi ki, hogy miként jön létre az írás: rovásjelek rovásával. Később megszűnt a rovás, de a fogalom, a rovásírás, megmarad; jelentés: a rovásjelek írása papírra stb.

sémita (szemita) népcsoport (sémi népek); a legismertebbek: a babiloni, asszír, arámi, héber és az arab. Az indiai és a zsidó népcsoport csak félig sémi nép.

sémi nyelvek az afroázsiai (sémi-hámi) nyelvcsalád egyik ága; történelmi nyelvek, mint az akkád, arab, héber tartoznak közéjük. A név bibliai: Noé legidősebb fia, Sém, leszármazottainak a nyelve.

szillabikus írás szótágitás: minden jel egy szótagnak felel meg.

tekercs henger alakúra göngyölt anyag. Papirusz-, pergamentekercsek. Az előbbi volt az ókori írásművek egyik leggyakoribb hordozója. Terjedelmét az írásmű terjedelme szabta meg.

triglosszia a Kr. u. VII. században kialakult állásfoglalás, miszerint az istentiszteleti szertartások csak három nyelven: latinul, görögül és héberül végezhetők. A latin nyelvű szertartás különösen Európa nyugati részén terjedt – sokszor erőszakosan. Ennek lett a következménye a népnyelvek kirekesztése a hitoktatásból és a hitgyakorlatból, és hogy a művészetek és a tudományok nyelve a középkori Európában latin lett.

viasztábla kis, közepén kimélyített és viasszal bevont fatábla. Az ókor és a kezdeti középkor kedvelt íráshordozója. A kettő, a három vagy a sok egymásra rakott viasztábla a diptychon, triptychon, poliptychon.

vokalizáció a mássalhangzó szabályos magánhangzóvá válása.